

پیشگفتار

کتاب پیش روی خواننده گرامی، مبانی عرفان عملی در اسلام است که نگارش و تألیف آن بنا بر نظر رئیس محترم سازمان «سمت» مرحوم دکتر احمد احمدی (ره) و براساس طرحی که نگارنده به سازمان «سمت» ارائه کرد به عهده حقیر نهاده شد. چنان که از عنوان کتاب برمی آید، محتوای آن بررسی مبانی، اصول و قواعدی است که عرفان عملی در اسلام بر آن مبتنی است و همچنین تبیین روش زیست و نحوه سیر و سلوک سالکان و راهیان راه معرفت براساس آن تنظیم می شود. بر این اساس باید توجه داشت که: این کتاب، کتابی در عرفان عملی نیست و بنا ندارد نسخه‌هایی عملی در سیر و سلوک ارائه کند یا دستورالعمل‌های عارفان را به قصد عمل کردن مخاطبان ارائه دهد یا به مقامات و منازل عرفانی و لوازم و احکام و مقتضیات هر یک پردازد. هرچند، گاه بنا به ضرورت به برخی شیوه‌های سلوکی و ابزارهای سیر و سلوک اشاره رفته است. همچنین کتابی در اخلاق عرفانی نیست. برخی از کتاب‌های نگاشته شده در عرفان عملی با این که حاوی دستورالعمل یا ذکر مقامات عرفانی نیستند، اما به نوعی فضایل اخلاقی را در حد عرفانی آن مطرح می کنند؛ یعنی فراتر از حد اعتدالی که در اخلاق متعارف تعریف می شود. در فصل ابتدایی کتاب به مباحث اخلاق عرفانی، درجات و اقسام آن و تفاوت آن با اخلاق متعارف خواهیم پرداخت.

همچنین این کتاب، کتابی در تاریخ تصوف و طرح یا بررسی و نقد سلسله‌های تصوف نیست بلکه تلاش دارد به وجه مشترک آن‌ها پردازد، یعنی مبانی‌ای که همه یا اغلب سلسله‌ها در شیوه‌های عملی خود مدنظر قرار می دهند و مراعات می کنند. هرچند در آخرین بخش نگاهی از بیرون به نهادهای صوفیانه و آداب و رسومشان انداخته شده است.

باید بین عرفان عملی به مثابه شیوه زیست و سبکی از زندگی با علم عرفان عملی که رشته‌ای آموزشی حاوی دستورالعمل‌هایی برای طی صحیح این طریق و بیان قواعد این شیوه زیست است نیز تفاوت قائل شد. آنان که در طریقت سیر کرده‌اند لزوماً اثری مکتوب یا نقلی و شفاهی از خود به یادگار نگذاشته‌اند. همچنین آنان که در عرفان عملی قلم زده‌اند لزوماً در

اوج این مسیر قدم نهاده‌اند؛ هرچند، عارفانی نیز در هر دو بخش قرین توفیق بوده‌اند. درنهایت در این کتاب، مبانی نظری و نیز اصول عملی زیربنای سیر و سلوک در عرفان اسلامی و نیز مبنای دستورالعمل‌ها و شیوه زیست عارفان بزرگ جهان اسلام و اغلب سلاسل تصوف، با ذکر نمونه‌هایی واکاوی می‌شود. این مبانی شامل مبانی نظری از جمله مبانی وجودشناختی، جهان‌شناختی و نیز مبانی الهیاتی و به خصوص مبانی انسان‌شناختی آن‌ها می‌شود. در بخشی نیز نحوه تأثیر این مبانی در سیر و سلوک عارفان تبیین شده است.

در فصل نخست (مقدمات و کلیات) با توجه به اهمیت تعریف موضوع مورد بحث به تعریف عرفان و ابعاد و اقسام آن (نظری و عملی) و تمایز عرفان عملی با اخلاق و حکمت عملی، همچنین مباحث مهمی همچون اصول و قواعد مشترک نظام‌های عرفان عملی عام، نظام‌های عرفان عملی خاص دینی، نظام‌های عرفان عملی اسلامی و درنهایت نظام‌های عرفان عملی شیعی پرداخته شده است. در همین فصل به اجمال ادوار تاریخی عرفان عملی و ربط تشیع و عرفان و تصوف مطرح شده است. در فصل دوم نسبت بین دین و عرفان، اقسام و مراحل دین‌داری و به تناسب آن مبحث شریعت، طریقت و حقیقت و نیز دفع شبهات این مبحث پرداخته شده و در انتها به اجمال به زبان عرفان و اقسام شیوه‌های آن اشاره شده است. همچنین به نسبت عرفان عملی و حکمت و اخلاق اختصاص یافته که در ضمن آن اخلاق عرفانی و سه مرحله آن (اخلاق پیش از سلوک، هنگام سلوک، پس از سلوک) بیان شده است. فصل سوم به مبانی نظری عرفان عملی مربوط است، یعنی نقش عرفان نظری در عرفان عملی که با ذکر نمونه‌هایی وارد این بحث شده است. در همین فصل به مبانی انسان‌شناسانه عرفان عملی، معرفت‌نفس و اهمیت آن، مراتب نفس و قوای آن، انواع ادراکات و لذات نفس، جایگاه عقل و اراده در نفس و درنهایت حجاب‌های ظلمانی و نورانی و لطایف سبع به عنوان درجات تعالی نفس پرداخته خواهد شد.

در فصل چهارم با عنوان سیر و سلوک، اهداف و اصول آن به عناصر بنیادین عرفان عملی پرداخته شده است که ابتدا با تعریف سیر و سلوک و آغاز آن و سپس با مبحث هدف سیر و سلوک نیز برخی مقارنات و مقامات سیر و سلوک ادامه می‌یابد. در ضمن ذکر این مقامات و مبانی و ویژگی‌های سیر و سلوک عرفان اسلامی در عمل، به بررسی و نقد نحله‌های شبه‌عرفانی و منازل و مقامات سیر و سلوک پرداخته شده که از مبدأ سیر و سلوک آغاز می‌شود و مباحث اقسام سالکان و تفاوت رهروان طریق را شامل است. سپس ضمن تشریح و تفاوت احوال و مقامات به مقامات متدرج و مترتب عرفانی و انواع تقسیم‌بندی‌های منازل

سلوکی و مبنای آن‌ها پرداخته می‌شود. در فصل پنجم و ششم به عنوان نمونه‌ای از منازل و مقامات عرفانی به دو مقام توبه و مقام محبت (عشق) به تفصیل پرداخته شده است. چنان که در ذکر دو فصل اخیر ملاحظه می‌شود، از بین مقامات و احوال تنها به دو مورد یعنی توبه و محبت (عشق) اکتفا شده است؛ چه این که توضیح همه مقامات و احوال به نحوی که معانی عرفانی آن‌ها را به خوبی منتقل کند، در کتابی با این حجم اندک، اگر ناممکن نباشد بسیار دشوار است. چنان که در برخی آثار از این دست تنها اطلاعاتی ناقص از این مباحث انتقال داده شده است.

توصیه می‌شود اساتید و مدرسانی که دغدغه ذکر اجمالی همه یا بسیاری از مقامات، منازل و احوال عرفانی را دارند، رساله *اوصاف الاشراف* خواجه نصیرالدین طوسی یا رسالاتی موزج از این دست را هنگام تدریس فصول پنجم تا هفتم تدریس کنند.

در فصل هفتم ابزارهای سیر و سلوک مطرح شده است و ضمن تعریف ریاضت و اهداف آن به مراقبه و اهمیت و مراحل آن، همچنین فکر و اقسام و آثار آن، نیز ذکر و اقسام و شرایط آن به تفصیل و نیز به عزلت، سکوت، سهر و جوع به اجمال پرداخته شده است. فصل هشتم در آسیب‌شناسی عرفان و آفات راه است که ضمن بیان بنیان‌های عرفان اصیل به تمایز بین عرفان و شبه‌عرفان نیز پرداخته می‌شود و به انواع آفات و دامگاه‌های اصل سلوک اشاره می‌شود. فصل نهم به نهادهای تاریخی و اجتماعی عرفان عملی و آیین‌ها و مناسک عرفا و اهل تصوف اختصاص دارد از جمله سماع و اربعین و چله‌نشینی.

امید است این نخستین گام‌ها از مسیر معرفی مبانی عرفان عملی در اسلام بتواند به معرفی و تبیین عرفان ناب و بیان ابعاد گوناگون آن تا حدودی قرین توفیق باشد.

واضح است که از پیشنهادها و انتقادهای همکاران و نیز خوانندگان گرامی متن در راستای تکمیل آن استقبال می‌کنیم. در اینجا لازم است از محقق و فاضل گرامی جناب آقای مهدی کمپانی زارع که تألیف فصل‌های ششم، نهم و بخشی از فصل سوم (بخش علم‌النفس عرفانی) و بخشی از فصل چهارم (از اقسام سالکان تا تفاوت‌های رهروان طریق) را به عهده داشتند و همچنین دکتر وحید محمودی دبیر محترم گروه ادیان و عرفان «سمت» که علاوه بر تهیه فیش‌های بخش پایانی فصل هفتم و نگارش بخشی از آن (از مبحث سکوت تا مبحث جوع)، ویرایش کلی و یکسان‌سازی ارجاع به منابع طرح

سؤالات پایان فصول و نیز استخراج نمایه‌ها را به عهده داشتند قدردانی و تشکر کنم. همچنین از همکاران محترم جناب آقای دکتر هادی و کیلی و دکتر محمود شیخ که کل اثر را بازبینی و پیشنهادهای درخور تأمل و دقیقی را ارائه کردند و نیز سرکار خانم دکتر ملیحه معلم، مدیر محترم گروه ادیان و عرفان «سمت» که علی‌رغم تأخیر ایجادشده در تدوین این اثر همواره مشوق تألیف آن بودند و در نهایت از مرحوم دکتر احمد احمدی (ره) که چنان که در آغاز گفته شد مشوق اصلی تهیه این کتاب بودند سپاسگزاری و قدردانی می‌کنم.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

دکتر سعید رحیمیان

دی‌ماه ۱۳۹۶